

Zasztowt, Leszek

"Učenoje sosłovie Rossii. Imperatorskaia Akademia nauk vtoroj četverti XIX v.",
Margarita F. Chartanovič, Sankt
Peterburg 1999 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 46/1, 141-148

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

alchemii. Jest wszakże rzeczą oczywistą, iż historykowi nauki drugi rodzaj badań wyda się ważniejszy i bardziej obiecujący z poznawczego punktu widzenia. Z zainteresowaniem i wdzięcznością przyjmie on wszelako i wykorzysta każde wartościowe opracowanie należące do nurtu badań historycznych, z którego pochodzi budząca ciekawość, pouczająca i ładna książka M. Bachmanna i T. Hofmeiera *Geheimnisse der Alchemie*.

Andrzej Bednarczyk
(Warszawa)

Margarita F. Chartanovič: *Učenoje sosłowie Rossii. Imperatorskaia Akademia nauk vtoroj četverti XIX v.* Sankt Peterburg 1999 Institut Istorii Jestestvoznania i Techniki Rossijskoj Akademii Nauk, Izdatelstvo „Nauka“ 222 s.

Monografia Margarity Chartanowicz, poświęcona naukowej elicie Rosji i dziejom Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu w okresie panowania Mikołaja I (1825–1855), opublikowana została – co dość charakterystyczne dla rosyjskiej tradycji – w rocznicę 275. lecia założenia w 1724 r. tej instytucji przez Piotra I. Autorka, kandydat nauk historycznych i pracownik petersburskiej filii Instytutu Historii Przyrodoznawstwa i Techniki im. S.I. Wawilowa Rosyjskiej Akademii Nauk, jest znana w Polsce między innymi dzięki rozprawom i materiałom źródłowym publikowanym na łamach „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki“. Dotyczyły one przede wszystkim dziejów petersburskiej komisji archeograficznej i komisji archeograficznych wileńskich. Tej pierwszej autorka poświęciła również swą pracę kandydacką (*Peterburgskaja Archeografičeskaja komissija kak gosudarstviennoje naučnoje učreždienie. XIX wiek*; 1984).

Książka *Učenoje sosłowie Rossii* mieści się w nowym nurcie rosyjskich prac historycznych zmierzających do przywrócenia równowagi, a właściwie próbie obiektywnego i całościowego spojrzenia na okres mikołajowski w dziejach Rosji. Okres ten w historiografii sowieckiej analizowany był głównie pod kątem wewnętrznej i zewnętrznej polityki państwa kierowanego twardą ręką przez samowładnego cara. Dominowało spojrzenie, odziedziczone po najwybitniejszych przedstawicielach dziewiętnastowiecznej inteligencji rosyjskiej, w którym eksponowane były wyłącznie negatywne strony polityki mikołajowskiej. Dotyczyły one przede wszystkim politycznego ucisku poddanych, wzrostu znaczenia tajnej policji, rozwoju wszechwładnej cenzury, ograniczania wolności osobistych i wytrwałego tępienia wszelkich, zwłaszcza zachodnich, idei liberalnych, niepodległościowych i demokratycznych. Kładziono nacisk na reakcyjny wydźwięk i negatywne strony powstałej wówczas monarchistycznej trójjedyniej formuły Sergiusza Uwarowa: *prawosławie – samodzierżawie – narodnost'*, która

– choć stała się podstawą nowoczesnej rosyjskiej idei narodowej – była również najbardziej zniechęconym symbolem systemu politycznego okresu mikołajowskiego.

Absurdy polityki Mikołaja I podobnie negatywną interpretację znajdowały również w historiografii polskiej i zachodnioeuropejskiej. Dość przypomnieć, że do dziś jedną z najlepszych książek traktujących o tym okresie jest opublikowana po raz pierwszy w 1959 r. monografia autorstwa amerykańskiego historyka rosyjskiego pochodzenia Nicholasa Risanovsky'ego: *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825–1855* (Berkeley, Los Angeles 1959, 1967, 1969). Wnioski Riasanovskiego są zadziwiająco zbieżne z poglądami zawartymi we wspomnieniach inteligencji rosyjskiej XIX w. oraz ocenami okresu mikołajowskiego przez historiografię sowiecką. Przywołać można tu słynne zdanie profesora Uniwersytetu Petersburskiego, Aleksandra Nikitienki, cytowane przez Riasanovskiego: „największe niepowodzenie panowania Mikołaja zawierało się w tym, że w całości było błędem“ (Riasanovsky, 266).

Powstaje pytanie w jakim stopniu reakcyjna ideologia, w ówczesnym rozumieniu, a także ultrakonserwatywna polityka państwa rosyjskiego tego okresu wpływały na dokonujące się przemiany w strukturze Cesarstwa? Czy efekty polityki Mikołaja I należy oceniać wyłącznie w kategoriach politycznych opresji i ucisku poddanych? Jaki obraz Rosji pojawi się przed naszymi oczami, gdy szczegółowiej przeanalizujemy konkretne zmiany, które nastąpiły w tym okresie na przykład w strukturze nauki rosyjskiej? Odpowiedzi na te właśnie pytania poświęcona jest w znacznej części monografia M. Chartanowicz.

Autorka wykorzystała liczne materiały źródłowe ze zbiorów petersburskiej filii Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk (m.in. akta Konferencji i Kancelarii Konferencji Akademii Nauk oraz Kancelarii prezydenta i wiceprezydenta Akademii), a także Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu (bogate zbiory akt Ministerstwa Oświecenia Publicznego dotyczące Akademii). Przeprowadziła wnikliwą kwerendę źródeł drukowanych począwszy od Pełnego Zbioru Praw (*Połnoje Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii*), poprzez Czasopismo Ministerstwa Oświecenia Publicznego (*Žurnal Ministerstva Narodnogo Prosvieščenia*), po liczne publikacje Akademii Nauk, sprawozdania i wydawnictwa rocznicowe, zarówno z okresu przed rewolucją, jak i po 1917 r.

Praca podzielona została na trzy rozdziały: I. *Naukowo-organizacyjna działalność Akademii Nauk*, II. *Imperatorska Akademia Nauk, jako główny ośrodek nauki rosyjskiej*, III. *Akademia Nauk a naukowe instytucje Rosji oraz kontakty z ośrodkami zagranicznymi*.

W części pierwszej rozdziału I autorka dokonała podsumowania dotychczasowych ocen roli cara Mikołaja I oraz Sergiusza Uwarowa, ministra oświecenia publicznego i prezydenta Akademii Nauk, jako inspiratorów przemian w organizacji nauki w Rosji. Jak zauważyła, w obu przypadkach oceny historyczne koncentrowały się na sprawach biograficznych i działalności politycznej, pozostawiając na

uboczu ich realny wkład w przekształcenia systemu organizacji nauki. Można wspomnieć na marginesie, że jedną z najlepszych biografii Uwarowa, cytowaną przez autorkę we wstępie, pozostaje wciąż amerykańska praca Cynthii Whittaker, opublikowana pierwotnie w 1984 r., od niedawna dostępna w przekładzie rosyjskim (*Graf Sergej Semenovič Uvarov i jego vremea*, Sankt Peterburg 1999).

W systemie maksymalnie scentralizowanej władzy w Rosji, wpływ Mikołaja I na przemiany wprowadzane w Akademii był decydujący. Zadania Akademii w zakresie rozwoju nauki powiązane były ściśle z praktycznymi celami polityki państwowej, zwłaszcza rozwoju przemysłu i siły militarnej Rosji. Akademicy, podobnie jak inni poddani pełniący funkcje publiczne, obowiązani byli do podpisania deklaracji o nieprzynależności do tajnych towarzystw. Za szczególnie niebezpieczne, niejednokrotnie zagrażające możliwości służby publicznej, uważane było członkostwo w lożach masońskich. Nie zmienia to faktu, że niektórzy ówcześni dygnitarze, w tym sam Sergiusz Uwarow, mieli za sobą przeszłość masońską (Por. L. Hass: *Loża i polityka. Masoneria rosyjska 1822–1995*. Warszawa 1998, t. I, s. 77).

Nienajlepsza sytuacja Akademii Nauk zaczęła stopniowo ulegać poprawie po objęciu w marcu 1833 r. stanowiska ministra oświecenia publicznego przez Uwarowa. Autor nowego statutu uniwersytetów rosyjskich przyczynił się również w 1836 r. do wprowadzenia nowej ustawy dla Akademii Nauk. Ustawa ta nota bene obowiązywała aż do roku 1927. Początkowo, jak sądzono, jej głównym efektem było zwiększenie budżetu Akademii. Z braku środków nastąpiło to jednak dopiero na początku lat 40., gdy reskryptem cara w skład Akademii Nauk włączono Rosyjską Akademię (1783–1841), jako wydział języka i literatury rosyjskiej. Cesarz uważnie obserwował wszystkie poczynania Akademii, decydował osobiście o przyznawaniu funduszy na konkretne cele, wyprawy naukowe, czy inicjatywy wydawnicze, a nawet czytał poszczególne publikacje, jak to miało miejsce z pracą Mikołaja Ustriałowa dotyczącą dziejów panowania Mikołaja I, której egzemplarz z odręcznymi uwagami cara omawia autorka (s. 23 i dalsze).

Zaostrzenie sytuacji politycznej w końcu lat 40. doprowadziło ostatecznie do upadku Uwarowa, który w 1849 r. podał się do dymisji i odszedł ze stanowiska ministra oświecenia publicznego, zachowując do końca swych dni funkcję prezydenta Akademii Nauk. Zmarł w 1855 r., zaledwie o sześć miesięcy przeżywając Mikołaja I. Podobnie jak w przypadku reformy systemu oświaty w Rosji, dokonania Uwarowa jako reformatora Akademii zostały wysoko ocenione przez współczesnych.

Kolejna część rozdziału I poświęcona jest przeobrażeniom prawnym w Akademii Nauk. Autorka skoncentrowała się na analizie poprawek do *Regulaminu Akademii* z 1803 r., wprowadzonych po objęciu tronu przez Mikołaja. Jak wynika z jej ustaleń, zarówno sytuacja finansowa Akademii, jak i samych akademików była bardzo zła. Nadzieje wzbudził w roku 1836 nowy *Statut Akademii*. Akademia według nowego statutu miała stanowić elitę nauki rosyjskiej, jednak

realizacja tego celu odwlekła się aż do roku 1841. Wówczas to, wraz z podziałem Akademii na trzy wydziały: 1) nauk fizyczno-matematycznych, 2) języka i literatury rosyjskiej oraz 3) nauk historycznych i filologii, instytucja ta otrzymała nowy budżet. Uwarow chciał przeforsować koncepcję stowarzyszenia trzech samodzielnych akademii. Jednak car zdecydował o utworzeniu jednej instytucji składającej się z trzech wydziałów. Pozytywnym skutkiem nowej struktury Akademii było skoncentrowanie prac w ramach wydziałów reprezentujących pokrewne dyscypliny naukowe, co z jednej strony dawało możliwość specjalizacji badań, z drugiej zaś pozwalało unikać wspólnych posiedzeń przedstawicieli odległych często dyscyplin naukowych, rzadko mogących znaleźć wspólny język w kwestiach merytorycznych, jak to często miało miejsce przed reformą z 1836 r. Budżet Akademii zwiększony został dwukrotnie, ze 120 tys. rubli rocznie w 1803 r. do 240 tys. rubli według *Statutu* z roku 1836, który zaczął obowiązywać na początku lat 40. Zwiększone możliwości finansowe pozwoliły uzupełnić szeregi akademików o najwybitniejszych uczonych z rosyjskich uniwersytetów. Wcześniej niejednokrotnie odmawiali oni przejścia do Akademii motywując to względami materialnymi, gdyż instytucja ta gwarantowała im niższe dochody niż macierzysty uniwersytet.

W rozdziale drugim autorka skoncentrowała się na omówieniu prac prowadzonych przez uczonych w ramach trzech wydziałów Akademii. W ramach wydziału I, zajmującego się badaniami z zakresu matematyki, astronomii, geodezji, zoologii, anatomii i fizjologii, geografii, fizyki, chemii i technologii oraz botaniki, przedstawione zostały dokonania między innymi matematyków: S.E. Guriewa, N.I. Fusa, F.I. Schuberta, M.W. Ostrogradskiego, W.Ja. Buniakowskiego i P.F. Czebyszewa. W zakresie fizyki, technologii, astronomii i geologii przedstawione zostały między innymi sylwetki M.W. Ostrogradskiego, F. Pfaffa, B.S. Jakobiego, W.J. Struwego, K.M. Baera, H.I. Hessa. W dokonaniach uczonych związanych z wydziałem I podkreślone zostały zwłaszcza badania prowadzone w ramach ekspedycji syberyjskich oraz na terenach europejskiej Rosji.

Wydział II – języka i literatury rosyjskiej – utworzony został, jak wspomniano, w oparciu o rozwiązana w 1841 r. Imperatorską Rosyjską Akademię. Zmarł wówczas jej ostatni prezydent Aleksander Szyszkow, minister oświecenia publicznego z lat 1824–1828. Uwarow otrzymał zgodę cara na samodzielny wybór członków wydziału. W pierwszym jego składzie znaleźli się cieszący się największym uznaniem pisarze: Iwan Kryłow, Wasyl Żukowski, książę Piotr Wiaziemski, wybitni filolodzy i historycy: Konstatny Arsieniew, Michał Pogodin, Paweł Strojew, Aleksander Wostokow, Izmael Srezniewski, a także przedstawiciele wyższej hierarchii cerkiewnej: metropolita Filaret i arcybiskup Innocenty. Członkami korespondentami zostali między innymi lingwiści, w tym czołowi przedstawiciele słowianofilstwa europejskiego pod egidą Rosji: Włodzimierz Dal, Pavel Šafárik i Vuk Karadžić. Pierwszym przewodniczącym wydziału II został

książe Płaton Szyriński-Szichmatow. Wydział kontynuował początkowo prace rozpoczęte jeszcze w Akademii Rosyjskiej, w tym przygotowanie do druku słownika języków cerkiewno-słowiańskiego i rosyjskiego. Słownik ten, ukończony w 1846 r., a wydany rok później, zawierał 114 749 słów i pod względem objętości znacznie przewyższał zarówno etymologiczny i alfabetyczny słownik Rosyjskiej Akademii, jak i słownik P.I. Sokołowa. W późniejszym okresie ukazały się także inne prace wydziału, między innymi gramatyka języka rosyjskiego I.I. Dawydowa; kompletowano także materiały do słownika regionalizmów wielkorosyjskich, słownika białoruskiego i małorosyjskiego (ukraińskiego).

Jak zauważyła autorka, wydział III – nauk historyczno-filologicznych, wydawał się być dalekim od spraw politycznych i ideologicznych, przed jakimi stało ówczesne państwo rosyjskie. Było to złudne wrażenie, gdyż ideologia państwowa przekształcającego się imperium wymagała solidnych podstaw w zakresie tradycji historycznej. W związku ze zdobyczami terytorialnymi na Kaukazie i w Azji rząd potrzebował naukowych opracowań dotyczących statystyki, demografii i językoznawstwa, zwłaszcza języków wschodnich, literatury i folkloru ludów zamieszkujących nowe obszary imperium.

Wraz z utworzeniem w 1841 r. wydziału III jego zadania zostały ściśle określone w powiązaniu z potrzebami imperium. Były to mianowicie: rozwój studiów z zakresu językoznawstwa, historii i etnografii, przede wszystkim ludów wschodnich i nie rosyjskich, zamieszkujących na obszarze Cesarstwa. W okresie mikołajowskim z wydziałem współpracowali liczni orientaliści: Christian Fren, Jakób (Izaak) Schmidt, Mariusz (Mari) Brosse, Borys (Johann) Dorn, filolog klasyczny Teodor (Christian) Grefe oraz historycy Mikołaj Ustriałow, Aryst (Ernst) Kunik i inni. W omawianym okresie kontynuowane były także rozpoczęte wcześniej liczne wydawnictwa Akademii, między innymi piąta seria *Mémoires de l'Académie Imperiale des Sciences de St.-Petersbourg* (St.Pb., 1809–1830, 11 tomów), „Sankt-Peterburskie akademickie wedomosti” i wiele innych. Od 1831 r., dzięki zapisowi przemysłowca Pawła Demidowa (co-rocennie 20 tys. rubli na cztery nagrody jego imienia), Akademia zawiadywała funduszem tzw. demidowskich premii (do 1865 r.), który stał się największym w Rosji systemem nagród przyznawanych za wybitne prace i dzieła naukowe.

Ostatni rozdział pracy poświęcony został relacjom Akademii Nauk ze szkołami wyższymi, instytucjami państwowymi i organizacjami społecznymi oraz jej kontaktom międzynarodowym. Autorka skoncentrowała się na kwestiach współpracy Akademii z uniwersytetami, a także na relacjach Akademii z Ministerstwem Oświecenia Publicznego, któremu oficjalnie podlegała. Znaczną część rozdziału stanowi analiza ekspertyz i ekspedycji wykonywanych i podejmowanych przez akademików na zlecenie poszczególnych ministerstw (Ministerstwa Wojny, Finansów, Dóbr Państwowych etc.).

Jak stwierdza na zakończenie autorka, dzięki przeprowadzonym reformom zarówno w Akademii, jak i w szkolnictwie wyższym (*Statut uniwersytetów rosyjskich z 1835 r.*) rząd stworzył warunki dla wszechstronnego rozwoju nauki i oświaty na następne dziesięciolecie. Społeczne i polityczne wstrząsy XIX w. w nieznacznym stopniu dotknęły tej sfery. Akademia Nauk, mimo niesprzyjających okoliczności związanych z wojną krymską i wojnami z Turcją, a także rewolucyjnym wstrząsam drugiej połowy XIX w., rozszerzała swoją działalność w wielu dziedzinach nauki. Przekształcenia lat 30. i 40. stworzyły sprzyjające warunki dla pomyślnego rozwoju rosyjskiej nauki i pozwoliły Rosji znaleźć się u progu XX w. w społeczności europejskiej (s. 205).

W znajdującym się na końcu książki aneksie zamieszczone zostały materiały uzupełniające: tablica porównawcza finansowania Imperatorskiej Akademii Nauk według budżetów z lat 1803 i 1830, notatka S. Uwarowa *O obserwacjach profesora Jakobi w zakresie elektromagnetyzmu* przeznaczona dla Mikołaja I oraz wykaz członków rzeczywistych Imperatorskiej Akademii Nauk od roku 1825 do 1855.

Praca Margarity Chartanowicz napisana została przede wszystkim w oparciu o rozległą kwerendę archiwalną. Wiele z wykorzystanych przez autorkę źródeł spożytkowano i szerzej omówiono po raz pierwszy. Siłą rzeczy największy nacisk autorka położyła na kwestie związane z organizacją, finansowaniem oraz prawnymi przekształceniami Akademii, choć – jak to ma miejsce w przypadku rozdziału drugiego – w monografii zawarto również syntetyczne podsumowanie naukowej działalności instytucji w wielu dyscyplinach.

Przekonywająco, w mojej opinii, udowodniona została również główna teza pracy, bowiem represje polityczne okresu mikołajowskiego nie miały większego wpływu na działalność Akademii. Jednak z drugiej strony wydaje się, że autorka zbyt pobieżnie zdefiniowała środowisko akademików od strony ich zapatrywań politycznych. Zabrakło konstatacji, że środowisko to było w gruncie rzeczy najbardziej konserwatywnym kręgiem ówczesnej inteligencji rosyjskiej i stanowiło naturalne oparcie dla ultrakonserwatywnej władzy i samego cara. Problemy te dość szeroko omówione zostały w książkach amerykańskiego historyka Alexandra Vucinicha, dotyczących drugiej połowy XIX stulecia oraz okresu sowieckiego (*Science in Russian Culture, 1861–1917*, Stanford 1963; *Social Thought in Tsarist Russia, 1861–1917*, Chicago 1976; *Empire of Knowledge: the Academy of Sciences of the USSR, 1917–1970*, Berkeley 1984). Podobnie, szersze tło zjawiska rozejścia się dróg władzy i inteligencji rosyjskiej scharakteryzowane zostało w książce Nicholasa Riasanovskiego: *A parting of ways: government and the educated public in Russia, 1801–1855* (1976).

Z innych uzupełnień bibliograficznych można wymienić książki: P. Alston: *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford 1969; A. Besançon: *Education et Société en Russie dans le Second Tiers du 19me Siècle*, Paris 1974; W. Bruce Lincoln: *In the Vanguard of Reforms: Russia's Enlightened Bureaucrats*,

1825–1861, DeKalb 1982; Edward Thaden: *Conservative Nationalism in Nineteenth-Century Russia*, Seattle 1964; Carl Van Dyke: *Russian Imperial Military Doctrine and Education, 1832–1914*, New York 1990; Samuel Kassow: *Students, Professors, and the State in Tsarist Russia*, Berkeley 1989.

Niewykorzystanie prac amerykańskich, które niewątpliwie poszerzyłyby tło rozważań autorki, wydaje się mniejszą usterką w porównaniu z pominięciem niektórych ważnych prac rosyjskich. Mam tu na myśli prace R.G. Eimontowej dotyczące głównie późniejszego okresu reform drugiej połowy lat 50. i początku lat 60.: *Russkie universitety na putiach reformy: šestidiesiatye gody XIX veka* (Moskwa 1993) i *Russkie universitety na grani dvuch epoch. Ot Rossii krepostnoj k Rossii kapitalističeskoj* (Moskwa 1985), a także pracy zbiorowej: *Vielikije reformy v Rossii, 1854–1874*, pod red. L. Zaharovej, B. Eklofa i J. Bushnella (Moskwa 1992), oraz P.A. Zajončkovskiego: *Pravitelstviennyj aparat samoderžavja Rossii v XIX v.* (Moskwa 1978). Wydaje się, że niesłusznie pominięta została również synteza: *Očerki istorii školy i pedagogičeskoj mysli narodov SSSR. XVIII v.–piervaja połovina XIX v.*, pod red. M.F. Šabajevej (Moskwa 1973) oraz praca Iwanowa o szkolnictwie wyższym Rosji w drugiej połowie XIX w.

Cesarstwo Rosyjskie za panowania Mikołaja I obejmowało terytoria krajów, które w XX w. wywalczyły sobie niepodległość. Petersburska Akademia Nauk prowadziła lub nadzorowała badania dotyczące obszarów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wielkiego Księstwa Finlandzkiego (Fińskiego), guberni inflandzkiej i kurlandzkiej etc. Szereg badań na obszarach Kaukazu i Syberii prowadzili również uczeni związani nie tylko z Akademią, ale także z uniwersytetami. Wielu członków Akademii wywodziło się zwłaszcza z kręgu uczonych niemieckich związanych z Uniwersytetem Dorpackim, między innymi członkowie rzeczywiści Akademii: Herman Abicht, Karl Baer, Herman Hess, Emil Lentz, Wasyl Struve, Borys Jakobi, a także członkowie korespondenci: M.F. Bartels, F. Minding, T. Klauzen, L.F. Kemz, K. Klaus, A. Bunge, F. Erdman, H. Ratke, K. Reihert, F. Bidder, F. Neihe i L.E. Stefani. Szkoda, że autorka nie skorzystała z monografii dziejów Uniwersytetu Dorpackiego pod redakcją Karla Sijliva (skąd widać, że autorka nie skorzystała z monografii dziejów Uniwersytetu Dorpackiego pod redakcją Karla Sijliva) (*Istoria Tartuskogo universiteta 1632–1982*, Tallin 1982), która pozwoliłaby szerzej uwzględnić to zagadnienie. Podobne zastrzeżenia można by zgłosić w odniesieniu do Uniwersytetu Helsingforskiego (Helsinkińskiego), z którym przez długie lata związany był między innymi członek rzeczywisty Akademii Jakob Grot. Szerzej o jego działalności w Helsinkach można dowiedzieć się z prac Matti Klingego, między innymi z monografii: *Eine nordische Universität. Die Universität Helsinki 1640–1990* (Helsinki 1992).

Podobnie brak jest w monografii wzmianek o polskich członkach Akademii Nauk: orientaliście i podróżniku, krajowym członku honorowym Akademii Janie Potockim (1806), członkach korespondentach Akademii: Janie Śniadeckim (1811), Aleksandrze Chodkiewiczu (1818), Józefie Sienkowskim (1828), Samuelu

Bogumile Lindem (1839) i Wacławie Aleksandrze Maciejowskim (1856). Szczegółowe informacje o tych uczonych i ich powiązaniach z Akademią w Petersburgu znajdują się w pracach Jerzego Róziewicza, zwłaszcza w monografii: *Polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725–1918)* (Wrocław 1984). Nieścisłości dotyczących funkcjonowania w Warszawie uczelni wyższej (pominięcie Szkoły Głównej, a uwzględnienie Imperatorskiego Uniwersytetu Warszawskiego powstałego na jej gruzach w 1869 r., s. 153) autorka uniknęłaby wykorzystując opracowanie dziejów warszawskiej uczelni pod redakcją Stefana Kieniewicza *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915* (Warszawa 1981).

Kończąc, należy stwierdzić, że monografia dziejów Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu stanowi ważne opracowanie oparte na bogatej kwerendzie źródłowej. Jedynym poważnym zastrzeżeniem do tej pracy jest zbytne skupienie uwagi autorki na tym co działo się w Petersburgu, a pominięcie milczeniem tej strony działalności Akademii, która skupiała wokół siebie uczonych z różnych części imperium, niejednokrotnie przedstawiciele różnych narodowości. Rosyjska nauka tego okresu tworzona była bowiem nie tylko przez uczonych rosyjskich, ale także niemieckich, zaś członkowie korespondenci Akademii stanowili już wielobarwną mieszankę narodowościową, odzwierciedlającą do pewnego stopnia nie tylko wieloetniczną strukturę ludnościową ówczesnej Rosji, ale także jej europejskie sympatie na arenie międzynarodowej.

Leszek Zasztowt
(Warszawa)

Bogdan Suchodolski. Pedagog, humanista, uczony. Pod redakcją Agnieszki Stopińskiej-Pająk. Katowice 1998 Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 104 s. 4 k. tabl. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Nr 1747.

Książka jest zbiorem referatów wygłoszonych podczas ogólnopolskiej sesji poświęconej spuściznie naukowej Bogdana Suchodolskiego, która odbyła się 10 kwietnia 1997 r. na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach z okazji odsłonięcia pamiątkowej tablicy oraz nadania czytelni Biblioteki Głównej Uniwersytetu Śląskiego imienia Profesora.

W pierwszym artykule, zatytułowanym *Mądrość jako oferta czwartej pedagogiki Pierwszego Pedagoga*, Zbigniew Kwieciński nawiązał do książki Suchodolskiego *Trzy pedagogiki*¹, w której charakteryzując trzy główne nurty pedagogiki światowej, a mianowicie: pedagogikę osobowości, czyli urabiania umysłu i kształtowania cnót, opartą na etosie posłuszeństwa, pedagogikę przygotowania